

מדרש תמוה ופתרונו

במדרש 'תלפיות' (ענף אחשוורוש ד"ה 'ילקוט') מובא מדרש סתום ותמוה:

"ובהגיע תור". מהו תור? אלא תור וגוזל שראה אברהם אבינו בין הבתרים, היא

אסתר שבתרה בתווד, והיה המן מפיל עליה גורלות.

יש להבין במדרש זה:

א. מה הקשר בין תור אסתר להיכנס אל המלך אחשוורוש לבין התור והגוזל של

אברהם אבינו בברית בין הבתרים? תור אסתר פירושו זמן ומועד, ותור

אברהם הינו בן יונה?

מה הקשר של הפלת הגורלות על ידי המן? הרי בשלב של בחירת אסתר

למלכה, המן עדיין לא גודל בחצר אחשוורוש - "וּבְהִגֵּיעַ תֹּר אֶסְתֵּר" נאמר

בפרק ב', "ב ורק בפרק ג' נאמר: "אַחַר הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה גָדַל הַמֶּלֶךְ אֶחְשֵׁרוֹשׁ

אֶת הַמֶּן?"

ב. איך אפשר לומר על אסתר "שבתרה בתווד", הרי אסתר חיה וקיימת, שלמה

ומושלמת? והיכן מצאנו במגילה או במדרשים שאסתר בותרה ככבש וכאיל

בברית בין הבתרים?

מתרץ בעל המדרש תלפיות¹ שמרדכי ידע להפריד, על ידי שמות קדושים², בין החלק הרע

של אסתר לבין החלק הטוב, ואת החלק הרע מסר לאחשוורוש. על ידי זה נבין את הקשר

לתור ולגוזל של אברהם אבינו. כשם שאברהם ביתר את הבהמות בברית בין הבתרים³ -

כך מרדכי "ביתר" את אסתר לשני חלקים, וכביכול יש לנו שתי אסתר, אסתר מצד הטוב

שהיא אסתר הנגלית, ואסתר מצד הרע - אסתר שבהסתר.

המן הרשע שהיה חכם להרע, חשש שמרדכי יעשה דבר כזה, שכבר היה בהיסטוריה

היהודית כמו שנראה לקמן, ולכן התחכם להפיל גורלות - כדי לדעת איזה צד של אסתר,

הצד הטוב או הרע, נמסר לאחשוורוש. אך לא עלה בידו לגלות הדבר, כי כח מרדכי

בקדושה היה גדול מכח המן בטומאה, וזהו שאמר המדרש: "והיה המן מפיל גורלות", על

1. הרב אליהו הכהן בעל מחבר ספר "שבט מוסר".

2. מה שמכונה היום: "קבלה מעשית".

3. ולכן נקרא שמה "בין הבתרים", שלכאורה הוא ענין שולי, כי השם "ברית ארץ ישראל" או "ברית

ההקדשה" וכדומה מתאימים יותר.

ידי שמות טומאה, אך לא צלח בידו "כי לא ינוח גורל הרשע על גורל הצדיקים" (מדרש תלפיות על פי תהילים קכה, ג).

בעל המדרש תלפיות ייסד כאן יסוד גדול, ששורשיו נעוצים בכתבי האר"י ז"ל⁴ ולמעלה בקודש בזוהר הקדוש⁵, ולאחר העיון שם יובנו עוד כמה עניינים ואולי נוכל להבין יותר את עניין ה"ביתור", כפי שנציע לקמן.

על פי העיקרון הנ"ל מסביר במדרש תלפיות (ענף אליעזר עבד אברהם) גם עניינים אחרים, לדוגמה:

בפרקי דרבי אליעזר (פרק ט"ז) נאמר: "בזכות ששימש אליעזר לאברהם נעשה מלך, והוא עוג מלך הבשן", ובמסכת ברכות (נ"ד ע"ב) למדנו: עוג - משה רבנו הרגו במטהו. בילקוט שמעוני (יחזקאל רמז שס"ז) אנו לומדים שתשעה נכנסו חיים לגן עדן וביניהם אליעזר עבד אברהם.

הקושיה ברורה - איך יתכן שאליעזר נידון לזכות והוא בדרגת חנוך ואליהו שנכנסו חיים לגן עדן, ובמקביל נאמר עליו שמה הרגו, ואם כן בוודאי היה רשע!:

אלא על פי היסוד הנ"ל הענין פשוט: יש בכל אדם חלק טוב וחלק רע. החלק הרע אצל אליעזר היה עוג מלך הבשן, ולכן משה הרגו, ונותר עוג עם חלק הטוב בלבד איתו נכנס לגן עדן.

כעת, האמור בפרקי דרבי אליעזר מקבל משמעות הפוכה: מכיון שאליעזר השכיל לשמש את אברהם, לכן נעשה מלך והוא עוג, ועל ידי זה קיבל את שכרו שנפרד ממנו החלק הרע, ולא כפי פשטות הענין ששכרו הוא שנעשה מלך.

עקרון הבתירה אצל יוסף

עוד שוזר במדרש תלפיות (שם) את עקרון ה"בתירה" אצל יוסף ואשת פוטיפר, ונרחיב ענין זה על פי ספר "עמודיה שבעה"⁶. האר"י הקדוש מרחיב מעט את ענין הביתור, וכך מצטטו ב"עמודיה שבעה":

כל אדם ואדם הוא מורכב מצד טוב ורע ושניהם הם מתלבשין זה בזה, והם ממש כשני צורות של שני בני אדם ודומים זה לזה ונכללין כאחד. אלא שחלק

4. עץ החיים שער מט פרק ו.

5. פרשת כי תצא, עמוד רעה - רעו.

6. לרב בצלאל בן שלמה מסלוצק (ומקאברין) מעמוד יי ואילך.

הטוב נקרא לבוש וחלק הרע נקרא בגד מלשון "בוגדים בגדו", ואותו הרע נקרא גם כן שד המחטיא את האדם והוא היצר הרע שבקרבו. וחלק הטוב הוא היצר הטוב שבו המרגיל את האדם בתורה במצוות ובמעשים טובים וזהו שאמרו רז"ל בכל לבבך בשני לבבך ביצר הטוב וביצר הרע. ובשביל אותו הרע נקנסה מיתה על הבריות כי אם לא היה אדם הראשון חוטא היה נשתייר כולו טוב, אבל אחר שחטא ונתערב טוב ברע נקנסה עליו מיתה על ידי שהוא נקבר בקבר בעפר הארץ נרקב הרע והטוב מונח במקומו והוא עניין הקבורה בארץ.

הנה ביאר האר"י שבכל אדם יש חלק טוב הנקרא "לבוש" והוא יצר הטוב שבאדם, וחלק של יצר הרע המכונה "בגד", מלשון בגידה. על פי הפרדה זו שבין לבוש לבין בגד יובן מה שכתוב אצל יוסף "וַתִּתְּפֹשֶׁהוּ בְּבִגְדוֹ" (בראשית לט, יב). מרשעת זו יכולה היתה לאחוז רק בחלק הרע של יוסף, בבגדו, אך לא יכולה היתה להגיע ל"לבושו". וכיון שיוסף היה נתון בנסיון עצום וגורלי, הוא פעל בעזרת שמות קדושים - "וַיַּעֲזֹב בְּגָדוֹ בְּיַדָּהּ", הפריד את ה"בגד" שנשאר אצלה מן ה"לבוש" שעליו.

אחרי כן נאמר "וַיִּנָּס וַיֵּצֵא הַחוּצָה", ומסביר ה'כלי יקר': "שלא נאמר בתורה 'וינס החוצה' לפי שההולך ברחובות קריה במרוצה מרגישין בו העולם למה רץ ועל מה הוא רץ על כן לא הלך במנוסה כי אם בבית עצמו וכשיצא מן הפתח יצא כדרכו בלא מרוצה". אך על פי היסוד שלמדנו אפשר לפרש שברגע שיוסף מבין שהוא עומד להיאנס, כאשר אשת פוטיפר תופסת אותו ב"בגדו" - בחלק הרע שבו, ברגע זה יוסף משתמש בפעולת השמות הקדושים ומפריד את ה"בגד" מהחלק הטוב שבו הנקרא "לבוש" ואז "וַיַּעֲזֹב בְּגָדוֹ בְּיַדָּהּ וַיִּנָּס וַיֵּצֵא הַחוּצָה". מי יוצא? אך ורק "לבושו של יוסף", כלומר רק החלק הטוב וכעת אין לו סיבה לרוץ כשיוצא מן הארמון, שהרי באותו זמן אשת פוטיפר "עסוקה" כבר עם החלק הרע שביוסף שהוא כדמותו ממש.

על הפסוק "וַתִּנַּח בְּגָדוֹ אֶצְלָהּ עַד בּוֹא אֲדָנָיו אֶל בֵּיתוֹ" (שם טז) אמרו חז"ל במדרש (בראשית רבה פ"ז) "ומחבתו ומנשקתו". אם מדובר בבגד כפשוטו, מעשה זה אינו ברור, אבל על פי המבואר לעיל, הרי ששד של יוסף, בצלמו ובדמותו נשאר אצלה, ואותו היתה מנשקת ומחבתת עד שבא בעלה ואז עזבה את הבגד כדי שלא תיתפס כבוגדת.⁷

7. את העקרון הזה של הפרדת הרע מן הטוב מחיל ב'עמודיה שבעה' (עמוד י"ג ואילך) גם על שרה ואברהם ומיישב על פי זה כמה קושיות וכמה פירושים מחדשים במקראות. נמצאנו למדים שפעולת ה"ביתור" על ידי שמות קדושים נעשתה אצל אליעזר עבד אברהם, שרה אשת אברהם, יוסף, אסתר ומרדכי.

בגדי אסתר

אחר הדברים האלה, נשוב לעניין אסתר ונראה את הדברים רמוזים ונדרשים בפשטי המקראות. נאמר במגילה (ד, א): "וּמְרַדְּכִי יָדַע אֶת כָּל אֲשֶׁר נַעֲשָׂה וַיִּקְרַע מְרַדְּכִי אֶת בְּגָדָיו". מרדכי ואסתר עשו פעולה לא שגרתית על ידי שהשתמשו בשמות קדושים, ופעלו ל"קריעת הבגדים", היינו ביתור חלק הבגד מחלק הלבוש של אסתר, ונקראו "בגדיו" של מרדכי, משום שאסתר היא אשתו, ואשתו כגופו.⁸

ומכיון שסר מהם חלק הרע, מיד - **וַתִּלְבַּשׁ אֶסְתֵּר מְלָכוּת** (שם ה, א), "וּמְרַדְּכִי יָצָא מִלְּפָנֵי הַמֶּלֶךְ בְּלְבוֹשׁ מְלָכוּת" (שם ח, טו).

כידוע, מזמור כ"ב בתהילים הוא מזמור שאמרתו אסתר המלכה⁹, ובמסכת מגילה (ד' ע"א) הביאו התוספות (ד"ה 'פסקי') שיש לומר מזמור זה בפורים, ורבים נוהגים לאומרו גם בתענית אסתר. ומבאר ב'עמודיה שבעה' את הפסוקים במזמור זה על פי עקרון ה"ביתור", ונציע כאן מעט מן הפסוקים והשאלות עליהם:

"כַּמִּים נִשְׁפָּכְתִּי וְהַתְּפָּרְדוּ כָּל עַצְמוֹתַי" (פסוק טו) - כיצד יכול האדם להישפך כמו מים? והיכן מצאנו שהתפרדו עצמות אסתר?

"יַחְלְקוּ בְּגָדֵי לְהֵם וְעַל לְבוּשֵׁי יַפְּלוּ גוֹרָל" (פסוק יט) - איזה בגד חלקו, ועל איזה לבוש הפילו גורל? ומדוע קודם מופיע בגד ואחר כך לבוש?

"הַצִּילָה מִחַרְבַּב נַפְשִׁי מִיַּד כְּלָב יַחֲדַתִּי" (פסוק כא) - מאיזה כלב היתה אסתר זקוקה להצלה?

"הוֹשִׁיעֵנִי מִפִּי אֲרִיָּה" (פסוק כב) - מאיזה אריה היתה אסתר זקוקה לתשועה?

אחר שנחשפנו לעניין ה"ביתור" ולאפשרות שיש ביד השולט בשמות הקדושים להפריד בין חלק הטוב לחלק הרע, כל הפסוקים מתיישבים היטב:

אסתר ידעה שתשועת כלל ישראל תלויה בזה שתלך להתייחד עם אחשוורוש, ולכן התפללה: הושיעני מפי אחשוורוש שהוא מלך כאריה, שלא יטמא חלק הטוב שבי. ואכן מרדכי ואסתר פעלו את פעולת ה"ביתור", ועל זה אמרה אסתר "כמים נשפכת" - הגמרא בחולין (ק"ה ע"ב) אומרת שיש לשפוך מעט ממים שיש בהם רוח רעה ועל ידי זה נתקנים המים ואפשר לשתותם, וזה מה שאירע אצל אסתר - הופרד ממנה החלק הרע בבחינת שפיכת מים, ועל ידי זה הותרה למרדכי, ולפעולה זו להפרדת עצמיותה התכוונה אסתר

8. וביעמודיה שבעה' מאריך כאן בדרוש נאה ואכמ"ל.

9. ראה רש"י שם.

באמרה: "והתפרדו כל עצמותי", חלק הרע נקרא "בגד" בבחינת "בְּגָד בּוֹגְדִים" (ישעיהו כד, טז) ולכן אומרת אסתר תוך דיוק בלשונה: "יחלקו בגדי להם". כל מגמתם של אחשוורוש והמן היתה כנגד ה"לבוש", החלק הטוב, אבל מרדכי ואסתר הצליחו למלט חלק זה, ולחלק לגויים רק את ה"בגד", וזו כוונת הפסוק: "יחלקו בגדי להם". ולכן המשיך המן במלחמתו והפיל גורל¹⁰ על הלבוש - החלק הטוב של אסתר, ועל זה מתפללת אסתר "הצילה מחרב נפשי" - ראשי תיבות המן, ויש מלאך רע הנקרא: "כלב"¹¹, והוא התלבש בהמן שרצה להגיע ל"יחידה" - החלק הגבוה מחלקי נר"ן ח"י של אסתר, ועל זה ביקשה אסתר: "הצילה... מיד כלב יחידתי", וידוע שהמן בא מזרע עמלק שנמשלו במדרשי חז"ל לכלב.

על פי כל האמור נוכל להבין בצורה עמוקה יותר את הרמוז שמצאו חז"ל לאסתר בתורה דווקא מן הפסוק: "הַסְתֵּר אֶסְתֵּיר" (דברים לא, יח), והיינו משום שלמרות שאחשוורוש לקח את אסתר, מכל מקום הוא לא הצליח לטמא אותה, משום שהקב"ה הסתיר את אסתר מאחשוורוש על ידי שנתן שידה במקומה, אסתר היתה בהסתר.

אסתר לא הפרידה רק את גופה מנשמתה, אלא שאת גופה חילקה לשניים - לחלק הטוב ולחלק הרע, לבגד ולבוש. הבגד הלך לאחשוורוש, אבל הלבוש נשאר למרדכי, אחשוורוש קיבל חלק רע, "בגד בוגדים", ומרדכי יצא בלבוש מלכות.

על מנת לחבר את פשט התורה עם סודות התורה, יתכן ואפשר לומר כך: הגמרא בסנהדרין (ע"ד ע"ב) מתרצת את עניינה של אסתר במילים: "אסתר קרקע העולם היתה". אולי אפשר לצקת עומק בתירוץ זה על פי דברי האר"י הקדוש לעיל.

בסיום דבריו כותב האר"י: "אבל אחר שחטא ונתערב טוב ברע נקנסה עליו מיתה על ידי שהוא נקבר בקבר בעפר הארץ... והוא עניין הקבורה בארץ". לדברים אלו התכוונה הגמרא בסוד דבריה, לומר לנו שאסתר קרקע עולם היתה כבר בחייה - על ידי השמות הקדושים קברה אסתר את חלק הרע, הבגד שלה בקרקע, ונשאר אצלה רק הלבוש הטוב. אצל אחשוורוש היא היתה רק בבחינת קרקע עולם.

לאחר שלמדנו יסוד חדש - פעולת ה"ביתור", נוכל להמשיך ולהעמיק בעזרתו גם בפרשיות אחרות, ונלך בנתיבו של ה'בני יששכר' הכותב (שבועות מאמר ב' אות ב') שנעמי ירדה עם רות לגורן למרות שנעמי נשארה בביתה. הא כיצד?

10. ראה לעיל בראש המאמר בלשון המדרש תלפיות.

11. עיין עמודיה שבעה י"א ע"ב.

אלא "שיעור קומתה" של נעמי ירד אבל עיקרה לא ירד, ודבר זה מרומז בפסוק ברות (ג), ג: "וְרַחֲצָהּ וְסָכָהּ וְשָׁמְתָה שְׂמֶלֶתָיךָ עָלֶיךָ [כתיב וירדתי] וְנָרְדָהּ הַגֶּחֱזִי". על פי הכתוב נעמי ירדה בעצמה וברור שהיבני יששכר' בנה את דבריו על יסוד דברי האר"י הקדוש והזהר הקדוש הנ"ל.

ביאור הביתור

ראינו לעיל שהזהר הקדוש, האר"י הקדוש ועוד ספרים בעקבותיהם, מדברים בפשטות על חלוקת אדם וביתור גופו לשני חלקים. כך היה אצל שרה, אליעזר, יוסף, נעמי ובעיקר באסתר, ועל פי עיקרון זה יישבו כמה קושיות ובארו פסוקים רבים. אולם גוף העניין עדיין לא מיושב - איך יתכן שיהיה אדם אחד שגופו נחלק לשניים, ולמי מתייחסים מעשי האדם הזה?

שאלה זו שואל האר"י ז"ל (שם בעץ החיים ומובא ב'עמודיה שבעה' בדף י"א ע"א): איך יתכן שנתן הקב"ה שידה במקום אסתר ואחשוורוש לא נגע באסתר, והלא דריווש המלך בן אחשוורוש נקרא בדרשות חז"ל: בן אסתר, וחכמים לא שוא ידברו!?

ותירץ על פי כל הדברים הנ"ל, וסיכם: "ולפיכך נקרא דריווש 'בן אסתר', אף על פי שנולד מן השידה, כי אותה השידה היא מחלק הרע של אסתר", ולכן באמת דריווש הוא גוי, אולם כיון שהוא מיוחס לאסתר היה גוי הגון שנתן רשות לבנות את בית המקדש לפני כורש.

כדי לקרב מעט את הדברים אל השגתנו, נאמר כך:

אצל אדם רגיל ה"אני" שלו זה גופו - "אני רעבי", "אני עייף" וכו'. ברור שיש גם נשמה בגופו, אולם הוא מתייחס אל נשמתו כאל "אורח" בגוף. ככל שהאדם רוחני יותר, כך הוא מקדיש מקום מכובד יותר ל"אורח" זה. אולם אצל צדיקים גדולים ה"אני" הוא הנשמה, וכאשר הם אוכלים, שותים וישנים אין זה משום שה"אני" שלהם דורש זאת, אלא כדי לצאת ידי חובת אחזקת הגוף שהנשמה צריכה לו כדי שאפשר יהיה לקיים את המצוות על ידי האיברים הגשמיים.

דרגה כזו מצאנו במדרש (ויקרא רבה לד, ג) המספר על הלל שאמר לתלמידיו שהוא הולך לעשות מצוה והיא לרחוץ בבית המרחץ. ושאלוהו: "וכי זו מצוה היא?" וענה להם: "אם איקונין של מלכים שמעמידים אותו בבתי טרטיאות ובבתי קרקסיאות, מי שנתמנה עליהם הוא מורקן ושוטפן... אני שנבראתי בצלם ובדמות... על אחת כמה וכמה".

כלומר, הלל התרחף לא כי חש בכך צורך גופני, אלא משום שלמד קל וחומר, ועשה כן למלאות חוב אלוקי. מכאן אנו מבינים שה"אני" של הלל הוא נשמתו, ולעיתים הוא שם לב לאורח שהזדמן אליו, והוא גופו, שעל פי דין צריך לטפל בו. ודרגה גבוהה זו של ניתוק הגוף מן הנשמה אנו רואים בהלל כפי שמסופר בגמרא ביומא (ל"ה ע"ב) שלא היה להלל כסף להיכנס לבית המדרש ועלה לגג וישב על פי הארובה, וירד עליו שלג עד שכמעט קפא למוות. ויש לשאול האם תלמוד תורה הוא משלוש עבירות שיהרג ואל יעבור עליהן? אלא שהלל לא היה כלל על הגג! גופו היה על הגג, אבל ה"אני" שלו, כלומר נשמתו, היתה בתוך בית המדרש שומעת דברי אלקים חיים מפי שמעיה ואבטליון.

כיוצא בזה מצאנו בכתובות (ק"ד ע"א): "בשעת פטירתו של רבי, זקף עשר אצבעותיו כלפי מעלה ואמר: רבונו של עולם, גלוי וידוע לפניך שיגעתי בעשר אצבעותי בתורה, ולא נהנתי אפילו באצבע קטנה".

ובמסכת עבודה זרה (י"א ע"א) הקשו התוספות (ד"ה 'צנון'): איך אמר רבי שלא נהנה בעולם הזה, הרי הגמרא אומרת שלא פסק מעל שולחנו לא חזרת ולא קישות ולא צנון, משמע שנהנה!¹²

אבל על פי האמור הדבר ברור: בשעת פטירתו של רבי דיברה הנשמה, ומי שאכל צנון וקישות היה הגוף, ואצל "רבינו הקדוש" הגוף הוא בבחינת אורח, אין באכילת הגוף הנאה אלא פריעת בעל חוב שהיא מצוה.

ישנן דוגמאות נוספות של תנאים שהיתה הפרדה מוחלטת בין גופם לבין נשמתם ואף בענייננו נאמר כך: אסתר הגיעה לדרגה רוחנית גבוהה מאוד, ובאמת אחשוורוש התייחד עמה, אבל לא עם ה"אני" שלה כי נשמתה בשמי רום. הוא הצליח להגיע רק לחלק הגופני שלה.

מרדכי ואסתר ידעו להפריד על ידי שמות הקודש את שני חלקי הגוף ועל ידי כך יצרו "צל"¹³ לגוף האמיתי. צל זה הוא מעין האדם עצמו, הוא נראה אדם אבל הוא חלול נבוב וריקן. הוא נמצא בדרך כלל עם האדם עצמו, כי זה חלק הרע שלו, אבל כאשר יודעים להפרידו אזי הוא "ממש כשני צורות של שני בני אדם".

12. ראה ביאור לזה בגר"א לאו"ח סימן רל"א.

13. בלשון הזוה"ק והאר"י שיצה, ומעניין שבאנגלית צל הוא shadow.